

DVA EPIGRAFSKA SPOLIJA IZ DIOKLECIJANOVE PALAČE SA SPOMENOM RIMSKIH VITEZOVA

D i n o D e m i c h e l i

UDK:904(497.583Split):003.071

Izvorni znanstveni rad

Dino Demicheli

Odsjek za arheologiju

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Članak donosi ulomke dvaju već objavljenih epigrafskih spolija, ali koji radi fragmentarnosti nisu bili dublje proučavani. Dijelovi obaju natpisa pronađeni su na prostoru Dioklecijanove palače: fragmenti prvog ugrađeni su u fasadu kuće u Dioklecijanovoj ulici, a radi se o dijelovima nadgrobne are koji prema prvotnoj objavi potječu iz Salone, dok je drugi natpis na ulomku sarkofaga pronađen među ruševinama stare biskupije, a koji je kao spolij vjerojatno imao funkciju praga. Natpisima je zajedničko to što se na obama spominju osobe viteškoga staleža. To je kod prvog zaključeno na osnovi rekonstruiranog vojnog položaja, dok je na drugom spomeniku viteški status jasno iskazan izrazima *eq(ues) R(omanus) v(ir) e(gregius)*. Prvi je bio prefekt nepoznate kohorte u 1. stoljeću, dok je drugi bio gradski uglednik čija je karijera potvrđena civilnim dužnostima, najvjerojatnije tijekom 3. st.

Započinjući ovu raspravu u zborniku posvećenom akademiku Cambiju, želio bih se osvrnuti na činjenicu da je o fenomenu ugrađivanja i ponovnog iskorištavanja epigrafskih i drugih kamenih spomenika, posebno onih u građevinama na području Splita, prof. Cambi u više navrata pisao tijekom svog plodonosnog znanstvenog vijeka.¹

¹ N. Cambi, »Dvije glave tetrarhijskog doba iz Dioklecijanove palače u Splitu«, *Kulturna baština* 7/8, Split 1978., 17-27; *idem*, »Il reimpiego dei sarcofagi romani in Dalmazia«, u: *Colloquio sul reimpiego dei sarcofagi romani nel medioevo* (ur. B. Andreae, S. Settis), Marburg 1984., 75-92; *idem*, »Studije o antičkim spomenicima u zgradama u Splitu i

Kako su antički spoliji općenito gotovo neiscrpnna tema, na kamenim zdanjima svakojakog tipa kontinuirano se pronalaze sekundarno upotrijebljeni ulomci o čijem otkriću uvijek dobivamo dvostranu spoznaju: s jedne je strane sve ono čime određeni kameni spomenik može otkriti o razdoblju u kojem je nastao, dok se s druge strane nalazi sve ono što se može iščitati iz preinake tog istog spomenika u nekom kasnijem razdoblju. Antički su kameni spomenici često tijekom povijesti iskorištavani za raznorazne svrhe, od kojih se njihova ugradba u neki zid najčešće čini kao vrlo sretna okolnost. Stoga, koliko god smo ponekad frustrirani spoznajom da je npr. neki natpis pronađen u zidu prelomljen točno na dijelu čiji bi nastavak teksta otkrio iznimno važan podatak, najčešće moramo konstatirati da je natpis sačuvan upravo zato jer je bio ugrađen negdje. Naime, malo je što od tragova antičke civilizacije u Dalmaciji ostalo na svome mjestu u nepromijenjenom obliku, budući da stalne izmjene populacije uvelike dopuštaju iskorištavanje naslijeđenih ili zatečenih tekovina. Upravo se na taj način može sagledati odnos antičke, postantičke i kasnije populacije prema kamenim spomenicima, koji su samo dio onoga što je antika bila. Kamen je kao sirovina oduvijek bio tražen i često se reciklirao, bez obzira je li se od njega pravio građevinski blok ili se palio i pretvarao u prah kako bi se dobilo vapno. U stoljećima neizmjerne građevinske aktivnosti od antike naovamo nema sumnje da je većina kamenih spomenika stradala bilo namjernim uništavanjem, bilo ponovnom upotrebom koja se ponekad opet može svesti na uništavanje. Stoga npr. piljenje nekog antičkog natpisa kako bi postao dio fasade neke kuće i nije najgore što je moglo zadesiti taj spomenik. Zaista je široka paleta ponovne upotrebe kamenih spomenika i mnogi danas poznati natpisi imali su jedan život koji je bio posve drugačiji od prvotno im namijenjenog. Npr. ono što je u antici bio sarkofag, u kasnijem razdoblju za nekoga može postati pojilište za stoku, kamenica za ulje, kada za kupanje, da bi konačno završio kao izložak u lapidariju nekog muzeja.² Ugrađivanje antičkih kamenih spomenika i njihovo stavljanje u neku drugu funkciju može proizlaziti iz nekoliko razloga te ponekad svjedoči o i određenoj vrsti poruke koju graditelj ovim činom šalje. Ta poruka može izražavati npr. njegov osjećaj za estetiku, pozitivan stav prema baštini, simboličan osjećaj nadmoći kršćanstva nad poganstvom ili pak posvemašnju ravnodušnost prema spomeniku koji se promatra isključivo kao utilitarni komad kamena.³

okolici (II). Reljef u južnom zidu crkve Sv. Duha«, *Kulturna baština* 17, Split 1987., 7-18; *idem*, »Studije o antičkim spomenicima uzidanim u kuće Splita i okolice (III). Fragment nadgrobno spomenika na Šperunu«, *Kulturna baština* 20, Split 1990., 57-68; *idem*, »Studije o spomenicima uzidanim u kuće Splita i okolice (IV). Reljef Ivana Evanđelista u crkvi sv. Jere na Marjanu«, *Kulturna baština* 28-29, Split 1997., 28/29, 25-36; *idem*, »Antička spolija na Luću. Spomenici ugrađeni u kuće Splita«, *Arheološki radovi i rasprave* 15, Zagreb 2007., 15-39; *idem*, »Dva natpisa otkrivena u neposrednoj blizini Dioklecijanove palače«, *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea* 3, Zadar 2016. (2017.), 139-156.

² O raznim načinima iskorištavanja epigrafskih spomenika na širem splitskom području, v. raspravu D. Demicheli, »Recikliranje antičkih epigrafskih spomenika na širem splitskom području«, u: *Recikliraj, ideje iz prošlosti* (I. Miloglav, A. Kudelić, J. Balen ur.), Zagreb 2018., 181-207.

³ O ovim razlozima, potkrijepljenim s konkretnim primjerima sekundarnog iskorištavanja

Antički spoliji na području Dioklecijanove palače dosad su otkriveni na mnogim mjestima. Najčešće se radi o kamenim ulomcima ugrađenima u srednjovjekovne i novovjekovne kuće, palače i crkve. Najslavniji su, dakako, spoliji iz zvonika katedrale sv. Duje, koji su otkrili iznimno važne natpise, tzv. Dolabeline ploče (*tabulae Dolabellae*) na kojima je zabilježena gradnja magistralnih rimskih cesta za namjesništva Publija Kornelija Dolabele početkom 1. st.⁴ Od spolija sa zvonika valja spomenuti i dva carska natpisa, oba prerađena u romaničke arhitektonske ukrase, a radi se o dijelovima baza posvećene carici Faustini⁵ i caru Karakali.⁶ U osvitu renesanse, splitski su humanisti Marko Marulić i Dmine Papalić iskazivali poseban interes za prikupljanjem natpisa iz Salone koje su donosili u Papalićeve palaču-muzej u Splitu. Tako je nastala Papalićeva zbirka koju je Marulić opisao u svome djelu *In epigrammata priscorum commentarius* koje je jedan od najznačajnijih epigrafskih traktata onodobne Europe. Ova se zbirka kamenih spomenika već sredinom 16. stoljeća počela raznositi te je dio spomenika odnesen u Italiju, dok ih je nekoliko završio kao građevinski materijal po Splitu. Dijelovi ove zbirke se ponekad otkriju u arheološkim istraživanjima⁷, ali osim njih, unutar Dioklecijanove palače pronađeni su i drugi epigrafski spomenici koji su imali svoju sekundarnu upotrebu.⁸ Većina je epigrafskih spolija pronađenih na području Palače danas u nekom svom novom okruženju, bilo da su u muzeju, bilo da su izloženi na nekom drugom mjestu. Tek je nekolicina ostavljena na mjestima

epigrafskih spomenika od antike naovamo, v. D. Demicheli, *op. cit.* (2). Osim toga v. I. Babić, »Spolije na tlu ranosrednjovjekovne Hrvatske«, *Starohrvatska prosvjeta* 33, Split 2006., 91-125; M. Barišić, V. Marinković, »Fenomen antičkih spolija – problem zaštite i prezentacije«, *Kulturna baština* 37, Split 2011., 317-338.

⁴ CIL III 3198a, 3198b, 3200, 3201.

⁵ CIL III 14243⁶; J. Jeličić-Radonić, »Natpis carice Faustine iz zvonika splitske katedrale«, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku* 100, Split 2007., 49-61.

⁶ CIL III 14243⁷ i 14684; D. Demicheli, A. Demicheli, »Počasna baza za kip cara Karakale iz Salone – njezina maštovita romanička prenamjena, današnje spajanje i novo čitanje«, *Tusculum* 10, Solin 2017., 39-55.

⁷ G. Nikšić, »Novi nalazi u kuru katedrale sv. Dujma«, *Kulturna baština* 31, Split 2002., 139-162; B. Gabričević, »Sarkofag nadbiskupa Ivana pronađen u podrumima Dioklecijanove palače«, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 62, Split 1960. (1967.), 87-102; o natpisima Papalićeve zbirke više u: D. Demicheli, »*Perditum et repertum*: sarkofag đakona Flavija Julija (ad CIL III 2654)«, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku* 102, Split 2009., 129-142; B. Lučin, »Jedan model humanističke recepcije klasične antike: *In epigrammata priscorum commentarius* Marka Marulića, doktorska disertacija«, Zagreb, 2011., rukopis; D. Demicheli, »U potrazi za natpisima Papalićeve zbirke: sarkofag Julija Kirana i Varije Flavije Salonije (ad CIL III 2584)«, *Colloquia Maruliana* 24, Split 2015., 145-156.

⁸ D. Rendić-Miočević, »Tri povijesna natpisa iz Dalmacije«, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 53, Split 1953., 167-176; D. Demicheli, »Novi antički natpisi iz „podruma“ Dioklecijanove palače«, *Opuscula archaeologica* 32, Zagreb 2009., 55-79; T. Marasović, J. Marasović, B. Gabričević, *Istraživanje i uređenje Peristila Dioklecijanove palače u Splitu 1956-1961*, Split 2014., 57-59; D. Demicheli, *Inscriptiones Spalatenses ineditae 1: Stela Julije Viktorine iz samostana sv. Klare u Splitu*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 108, Split 2015, 119-129; D. Demicheli, »*Inscriptiones Spalatenses ineditae 3: tri spolija iz Dioklecijanove palače*«, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 111, Split 2018., 179-189.

gdje su prvi put evidentirani, kao npr. dio natpisa nepoznatog namjesnika Dalmacije iz Nepotove ulice⁹ ili počasni natpis cara Proba iz Bosanske ulice.¹⁰

Dva natpisa o kojima će ovdje biti riječi već su poznati u znanstvenoj literaturi, no kako se radi o ulomcima, nisu previše zaokupili pažnju znanstvenika. Revizijom ovih natpisa ustanovljeno je da se radi o dvojici pripadnika viteškoga staleža, pa su ovi natpisi dva mala priloga poznavanju ovog imućnog sloja ljudi na salonitanskome području. Da bi netko u Rimskome Carstvu mogao biti pripadnikom ovoga staleža, morao je posjedovati građansko pravo, a njegov je imetak morao biti procijenjen na najmanje 400.000 sestercija. Za muške pripadnike ovog reda bili su predviđeni određeni položaji ponajviše u sferi vojnog i ekonomskog života, što im je s jedne strane omogućavalo postati sposobnim vojnim zapovjednicima, a s druge uspješnim poduzetnicima, pogotovo iz domene novčarstva i prikupljanja poreza. Kao i za senatorski stalež, tako je i za viteški bilo bitno konstantno održavati vrijednost vlastitoga imetka, jer se svakih pet godina provodila procjena imovinskog stanja građana (*census* ili *lustrum*) koja je mogla rezultirati uspinjanjem u viši ili pad u niži stalež. Neki vitezovi, bilo da nisu htjeli ili nisu mogli dosezati visoke vojne ili prokuratorske položaje, odlučivali su se za razne municipalne ili svećeničke funkcije koje su obnašali najčešće u svome rodnome gradu ili unutar provincije. Da je pripadnost viteškom ili senatorskom staležu bila poprilično rijetka, svjedoči i broj natpisa, što se na primjeru Dalmacije može jasno ustanoviti: od desetak tisuća epigrafskih spomenika pronađenih u Dalmaciji potvrđeno je tek manje od sto koji spominju pripadnike senatorskog ili viteškog staleža.¹¹

Ulomci natpisa iz Dioklecijanove ulice br: 2

Na zapadnome pročelju kuće na adresi Dioklecijanova ulica 2, oko 20 metara sjeverno od Peristila, nalaze se četiri dijela natpisa koji su piljenjem svedeni na veličinu građevnog kamenog bloka.¹² Nije jasno kada su i pod kojim okolnostima ovi blokovi ugrađeni u pročelje ove zgrade, budući da don Frane Bulić 1889. god. izvješćuje da su pronađeni u Saloni te da su tada dospjeli u Arheološki muzej u

⁹ CIL III 1990 (=8573).

¹⁰ CIL III 8707. O samome spomeniku više: N. Cambi, 2017., *op. cit.* u bilj. 1.

¹¹ Naravno, ne smijemo zanemariti činjenicu da postoje i natpisi na kojima vitezovi nisu izravno spomenuti pa je njihov broj u teoriji nešto veći. Općenito o vitezovima u provinciji Dalmaciji v. J. Wilkes, »Equestrian rank in Dalmatia under the Principate«, u: *Adriatica praehistorica et antiqua, miscellanea Gregorio Novak dicata*, Zagreb 1970., 529-551. Općenito o senatorima u Dalmaciji, v. G. Alföldy, »Senatoren in der römischen Provinz Dalmatia«, *Epigraphische Studien* 5, Düsseldorf 1968., 99-144.

¹² Pročelje ove kuće (danas hotel Cardo) pokazuje da su na njemu rađene preinake ili nadogradnje. Treći se kat po vrsti kamena razlikuje od onog uzidanog na donjim katovima, ali ulomci natpisa vide se i na drugom i na trećem katu. Na fasadi se između 2. i 3. kata razaznaje i jedan kameni blok s uklesanim listovima ili laticama, što je možda također prerađeni dio nekog spomenika.



Pročelje kuće u Dioklecijanovoj ulici s epigrafskim spolijima

Splitu.¹³ Bulić je pretpostavljao da su ulomci pripadali istome spomeniku, a s obzirom na fragmentarnost natpisa, nije se puno upuštao u njegovu restituciju. Njegovu su objavu preuzeli priređivači djela *Corpus inscriptionum Latinarum*¹⁴, s ponešto nadopunjenim čitanjem, o čemu će biti kasnije riječi. Bulić donosi četiri ulomka, ali od ta „Bulićeva“ četiri, na fasadi su ustanovljena tri. Naime, ono što je kod Bulića integralni komad natpisa¹⁵, na fasadi je jasno vidljivo da se radi o dvama komadima, što ukupno opet daje četiri ulomka. Zasad ostaje nepoznato gdje je još jedan ulomak čije postojanje nije ustanovljeno na fasadi. Prema tome, ovdje se radi o ukupno pet ulomaka.¹⁶

¹³ F. Bulić, »Iscrizioni inedite. Salona«, *Bullettino di archeologia e storia dalmata* 12, Split 1889., 35-36.

¹⁴ CIL III 8774.

¹⁵ Kod Bulića, *op. cit.* u bilj. 13, fragment pod brojem 38.

¹⁶ Pregledom kamenja s fasade nije ustanovljeno postojanje petog ulomka koji donosi Bulić, što ne mora nužno značiti da on i dalje nije ondje, budući da nije bilo moguće snimiti sve dijelove fasade.



Blok 1 s dijelom natpisa



Blokovi 4 i 2 s dijelovima natpisa

Dva se bloka sa slovima nalaze između prozora na drugome katu (blokovi 2 i 4), a to su ujedno i ulomci koje Bulić donosi kao jedinstveni komad.¹⁷ Jedan je ulomak između prozora na trećemu katu (blok 3), dok je jedan uzidan iznad lijevog prozora na drugome katu (blok 1). Kako je građevina donedavno bila nastanjena (nedavno je pretvorena u hotel), nije bilo moguće doći do informacija kada su i kako blokovi završili ugrađeni u fasadu kuće. Bulić, nažalost, ne donosi dimenzije ovih blokova kao ni visinu slova. Radi se o trima blokovima od otprilike 40 cm širine i 20 cm visine i jednome bloku od otprilike 35 cm širine i 25

¹⁷ F. Bulić 1889., str. 35, br. 38, *op. cit.* u bilj. 13.



Blok 3 s dijelom natpisa

visine. Tri su bloka ugrađena s naopako okrenutom natpisnom stranom (blokovi 2, 3 i 4), dok je jedan postavljen pravilno (blok 1). Slova se kod svih ulomaka čine sličnih dimenzija. Tri bloka (br. 1, 2 i 3) imaju istu, svijetlo-smeđu boju kamena, dok je blok br. 4 nešto svjetlije boje. Njegova površina nije posve ravna kao kod ostalih ulomaka već na sebi ima ostatke klesarskoga dlijeta, što je možda posljedica čišćenja ulomka ako je preko njega prethodno bila žbuka. Za blok broj 5 nema podataka o stanju njegove površine, ali je iz skice objavljene kod Bulića jasno da se radi o ulomku nepravilna oblika. Može se reći da su blokovi 1, 2 i 3 pripadali istome natpisu. Blok br. 4 je vjerojatno promijenio boju uslijed mehaničkog djelovanja po njemu, ali vjerujem da je i on bio dijelom istoga natpisa. Što se tiče bloka 5, možemo se samo osloniti na Bulićevu opservaciju da se čini da su svi ulomci pripadali istome natpisu.¹⁸ Na ovu tvrdnju ukazuju i oveće dimenzije i oblik slova koja su otprilike jednaka kod svih ulomaka. Slova su klesana lijepo i pravilno i pokazuju odlike iznimno kvalitetne lokalne klesarske produkcije.

Uspoređivanjem podataka kod Bulića sa zatečenim stanjem vidi se da se nekoliko stvari ne poklapa. Ono što pomalo dovodi u nedoumicu jest Bulićeva objava, a u kojoj se sugerira da je ono što je ovdje navedeno kao blokovi 2 i 4 ustvari jedan blok kamena. Blokovi 2 i 4 danas su uzidani točno jedan iznad drugoga ali je jasno vidljivo da se ne spajaju: čak štoviše, bloku 4 nedostaje prva polovica drugoga reda slova. U Bulićevoj objavi na tom “jedinstvenome” bloku

¹⁸ *Ibid.* »Frammenti, che pare appartengono ad una iscrizione, trovati tutti in gennajo anno corrente a Salona ed ora in Museo«.

nedostaje nekoliko slova s lijeve strane i jedno slovo s desne strane. Upravo radi nekoliko nepoznanica vezanih uz objavu i zatečeno stanje, išao sam provjeriti podatke u Arheološki Muzej u Splitu gdje je ustanovljeno da je sam don Frane Bulić u muzejskome primjerku zbirke CIL III uz natpis 8774 prekrizio navod da su ovi komadi u Muzeju (*iam in museo*) te je na margini dodao bilješku da su uzidani u ovu kuću.¹⁹

Budući da je sada očito da su u Bulićevo vrijeme ovi blokovi već bili uzidani u kuću, on je blokove 2 i 4 vidio kao jedinstveni komad. Vjerojatno je da su slova koja se danas vide u Bulićevo doba bila prekrivena žbukom ili nečistoćom što je onemogućavalo njihovo čitanje. Valja također naglasiti da je “jedinstveni” komad kod Bulića skiciran obrnuto, odnosno blok 2 je na mjestu bloka 4. Pretpostavljam da je tako objavljena inverzna skica posljedica toga što su natpisi u stvarnosti uzidani s naopako postavljenim tekstom. Donekle i dalje zbunjuje Bulićev egzaktan podatak da su fragmenti nađeni u Saloni u siječnju 1889, odnosno iste godine kada su i objavljeni. Moguće je da je sam vlasnik kuće pronašao ove ulomke koje ugradio u objekt koji se tada mogao obnavljati te da je o njihovu pronalasku obavijestio Bulića nakon što ih je iskoristio za gradnju..

Slova natpisa donesena su prema blokovima na kojima se nalaze, a na njima se vide dva do tri retka natpisa.²⁰

Blok 1.

(*vacat*) PR[----]

[-----] PRA[---]

Blok 2.

[---]CVLV[---]

[----] COH I[---]

Blok 3.

[----]RBITRA[----]

[---] F P XXX

[----] +++++

Blok 4

[---]RVMQ P[---]

[----]A NON [---]

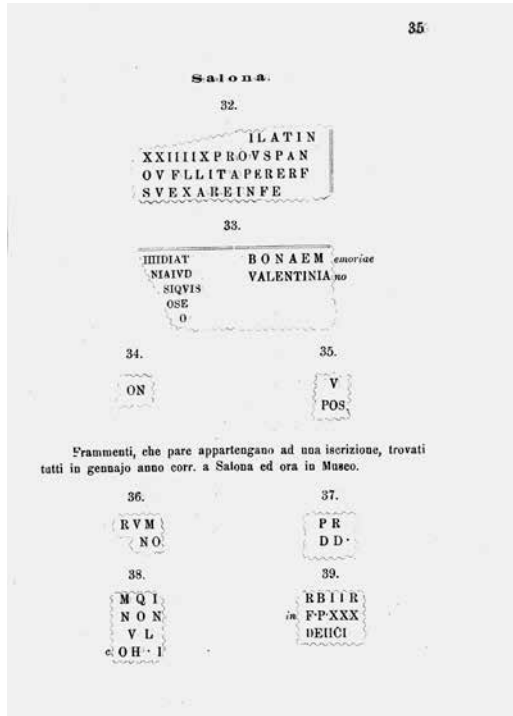
Blok 5

[-----]RVM [---]

[---]NO[-----]

¹⁹ Na ovome podatku zahvaljujem kolegi Ninu Švonji.

²⁰ Interpunkcijski znakovi trokutastog oblika vidljivi su na bloku 2 između H i I; na bloku 3 nakon F i nakon P; na bloku 4 nakon Q, nakon A i poslije N.



Faksimil prve objave ulomaka (iz: Bulić 1889.)

Smatram da se radi o dijelovima nadgrobne are, a na to ukazuje nekoliko izraza s natpisa. Iako to nije bilo moguće provjeriti, pregledom snimaka čini se da se blokovi 1 i 2 međusobno nadopunjuju. Ovi bi blokovi pripadali istim redovima natpisa pri čemu se slova PR nastavljaju na slova CVL bloka 2, odnosno slova. Ostatak drugog reda slova prvog bloka najvjerojatnije tvori slovnu skupinu PRA, koja bi se nastavljala na riječ COH u drugome retku bloka 2, što bi značilo da se radi o položaju prefekta kohorte. U piljenju kamena oštećen je, odbačen ili uzidan dio sa skrivenom natpisnom stranom koja bi spajala ove blokove. Spojena i s pretpostavljenom restitucijom, slova s blokova 1 i 2 davala bi sljedeći tekst:

*(vacat) Pr[o]culu[s]
pra[eff(ectus)] coh(ortis) I[*

Da se radi o imenu u *Proculus* nominativu, vidi se prema početku kose haste slova V u prvome retku bloka 2. Podulji prazan prostor prije kognomena navodi na pretpostavku da je samo ovo ime bilo uklesano u retku. Kognomen *Proculus* jako je dobro zastupljen i u Dalmaciji i u Carstvu.²¹ Nije moguće reći kojom je ko-

²¹ G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969, str. 274-275, s. v. *Proculus*; OPEL III, str. 166-167, s. v. *Proculus*.

hortom kao prefekt zapovijedao Prokul, budući da je sačuvana samo prva brojka s crtom iznad. Prefekti su zapovijedali kohortama i dolazili su iz redova rimskih vitezova, a same su kohorte uglavnom bile sastavljene od peregrinskih vojnika koji bi nakon dugogodišnje vojne službe dobili rimsko građansko pravo. Šteta je što nije sačuvano ime postrojbe, budući da bi se u tom slučaju ona mogla dovesti u odnos s već poznatim spomenicima pomoćnih vojnih jedinica u Dalmaciji. Kako se ne zna širina natpisnoga polja, ne zna se ni je li natpis navodio još poneku titulu ili položaj ovog prefekta, što je vrlo izgledno očekivati kod ovakvih natpisa.²²

Blok br. 3 donosi ostatke riječi *arbitratu*, odnosno izraz kojim je navedeno da se nešto izvršilo prema nečijoj prosudbi (*arbitratus*), a odnosi se na izvršenje uvjeta oporuke. Ovome izrazu uglavnom prethodi formula *testamento fieri iussit*, dok nakon riječi *arbitratu* u pravilu dolazi ime (u genitivu) osobe koja je imala mogućnost izvršavanja spomenutih uvjeta oporuke.²³ U idućem je retku vidljiv ostatak dimenzije grobne parcele, koja je bila široka barem 30 stopa. Podatak koji je trebao pisati nakon širine parcele je njezina dužina (*in agro*). U Dalmaciji je dosad poznato preko 70 natpisa na kojima su naznačene dimenzije grobne parcele, a uglavnom se mogu datirati u 1. stoljeće. Kako u Dalmaciji, tako i u ostatku Carstva, u velikoj većini slučajeva dimenzije grobne parcele su ujedno i posljednji podatak na natpisima. No kod ovog je natpisa bilo još teksta, što se vidi prema ostacima pet slova, od kojih se ni jedno sa sigurnošću ne razaznaje, odnosno svako od njih može se na nekoliko načina pročitati.²⁴ Najčešća fraza koja se spominje u Dalmaciji nakon izražavanja dimenzija je *hoc monumentum heredem non sequitur*, koja je ovdje isključena jer se ne uklapa u ostatke slova. Radeći kombinacije svih ovih slova, hipotetski predlažem da se srednja tri slova odnose na kraticu *fil(ius)* ili *fil(io)*, dok su prvo i peto slovo dijelovi imena: prvo, koje je najvjerojatnije P (ili eventualno D), označavalo bi patronimik *Publius* (možda i *Decimus*), dok je krajnje slovo C ili G početak kognomena. Ovo je ime možda označavalo osobu na koju se također odnosilo dopuštenje ukopa na ovoj parceli, a moglo se raditi o prefektovu sinu.²⁵

Pokušaj restitucije bloka 3 glasio bi:

[t(estamento) f(ieri) i(ussit) a]rbitra[tu -----]
 [in] f(ron)te p(edes) XXX [in a(gro) p(edes) XXX?]
 [-----] P(ubli)? fil(ius/ io)? C[-----]

²² Za pregled karijera salonitanskih vitezova na natpisima v. D. Demicheli, »*Salonitani extra fines Dalmatiae (V)*, Salonitanci u vojnoj službi (dio drugi)«, *Tusculum* 9, Solin 2016., 33-59.

²³ L. Chioffi, »Death and burial«, u: *The Oxford handbook of Roman epigraphy* (ur. Ch. Bruun i J. Edmondson), Oxford 2015, 639.

²⁴ Bulić vidi ostatke teksta DEIICI, iz čega je jasno da ni on nije mogao vidjeti sva slova do dna, odnosno smatram da je ovaj blok na istome mjestu bio prelomljen. Prihvativši Bulićevu objavu, Mommsen je pretpostavljao da se radi o riječi *delicium*.

²⁵ Tako je na natpisu CIL III 2911 (*Zadar / Iader*).

Blok br. 4 spominje riječ ostatak riječi *-rumq(ue)*, što bi se moglo na razne načine čitati. Radi se o riječi u genitivu množine s enklitičnim veznikom *-que*, a ako je ovo dio zamjenice, izvorno je riječ mogla glasiti *suorumque, eorumque* ili *utrorumque*, a odnosila bi se na grobno mjesto koje su mogli koristiti potomci pokojnika, pa čak i potomci njihovih oslobođenika. Kako nakon ove riječi slijedi riječ koja započinje slovom P, ona može označavati npr. glagol *posuit* ili *posuerunt*, ali, govoreći u teoriji koju je zasad nemoguće potvrditi, ostatci ovih dviju riječi mogli su izvorno glasiti *locorumque publicorum*. To je moglo značiti da je ovaj čovjek bio *curator* ili *subcurator aedium sacrarum et operum locorumque publicorum*, nadzornik ili zamjenik nadzornika posvećenih građevina i javnih mjesta i radova. Prema epigrafskim spomenicima, titula *curator aedium sacrarum et operum locorumque publicorum* javlja se kod osoba uglavnom senatorskoga, a ponekad i viteškoga staleža, dok se za položaj *subcurator aedium sacrarum et operum locorumque publicorum* čini da ga je obnašala osoba viteškoga ranga.²⁶ Valja napomenuti da se ova dužnost najčešće odnosi na grad Rim. U Dalmaciji je zabilježena funkcija *curator operum publicorum* na dvama natpisima, od kojih je jedan pripadao osobi senatorskog²⁷, a drugi viteškog staleža.²⁸ U drugome retku bloka 4 jasno se vide slova A NON, no nije moguće rekonstruirati taj dio teksta. Riječ *non* je i s lijeve i s desne strane odvojena interpunkcijskim znakovima te se gotovo sigurno radi o riječi negacije, a ne o kakvoj kratici.²⁹

Blok br. 5 donosi završetak riječi na *-rum* koji je možda označavao ime vojne postrojbe, budući da je većina kohorata bila nazvana prema peregrinskim narodima u genitivu množine. Najčešće taj genitiv množine u ovakvom nazivlju završava na *-orum*, kao npr. *cohors Lusitanorum, Alpinorum, Breucorum, Liburnorum* i sl. Nije isključeno ni da je ovo *-rum* dio riječi *operum ili publicorum*, koja se mogla odnositi na maloprije spomenutu frazu (*sub*)*curator aedium sacrarum et operum locorumque publicorum*.

Iz svega navedenoga može se zaključiti da se radilo o ovećoj nadgrobnoj ari koja je bila smještena na grobnoj parceli zauzimajući prostrane dimenzije. Samo u širinu parcela je iznosila oko 10 metara, dok je vjerojatno sličnih dimenzija iznosila i u dužinu. Nadgrobni je natpis spominjao pripadnika viteškoga staleža koji je bio prefekt nepoznate kohorte, a kako je rečeno, moguće je da je njegov *cursus honorum* spominjao još poneku funkciju, no to zasad ostaje nepoznato. Natpis bi prema vrsti spomenika i obliku slova valjalo datirati najvjerojatnije u drugu polovinu 1. ili eventualno u prvu polovinu 2. st.

²⁶ AE 1894, 158 (Tivoli / *Tibur*); CIL VII 1054 (High Rochester / *Bremenium*).

²⁷ ILJug 677 (Solin / *Salona*).

²⁸ Lupa 23283 (*Zadar / Iader*).

²⁹ Pregledom nadgrobnih natpisa koji sadržavaju negaciju *non* (a pritom je isključena formula *hoc monumentum heredem non sequetur*) upućuju da se ona često javlja u poetskom izražavanju na spomenicima (tzv. *carmina epigraphica*).

Ulomak sarkofaga iz ruševina stare biskupije

Ovaj ulomak antičkog natpisa bio je objavljen kao kataloška jedinica samo slikom i transkripcijom prije nešto više od deset godina³⁰, a ovdje će se pokušati nešto više reći na osnovi sačuvanog teksta. Radi se o ulomku prednje stranice sarkofaga od vapnenca koji je sa svih strana ispiljen ili otrkrnut. Pronađen je u ruševinama stare biskupije sjeveroistočno od katedrale sv. Duje 20-ih godina prošlog stoljeća. Danas je spomenik pohranjen u Arheološkome muzeju u Splitu, a inventiran je pod brojem A 5138. Po izgledu je jasno da je ulomak bio u sekundarnoj upotrebi, a prema dubokome utoru može se pretpostaviti da je bio u funkciji praga za vrata. Na lijevoj strani fragmenta vidljivi su ostatci natpisnoga polja, dok je naknadna intervencija na desnoj strani ulomka od drugog vidljivog retka naniže potpuno uništila tekst. Vide se ostatci slova klesanih u osam redaka:

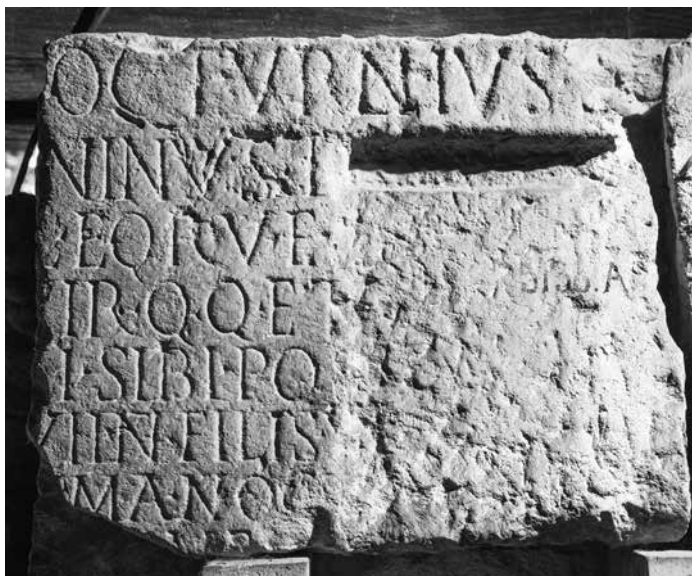
[-] O C T V R N I V S [- - - -]
[- -] N I N V S D [- - - - - -]
[- -] L E Q R V E [- - - -]
[- - -] I R Q Q E T [- - - - - -]
[- - -] I S I B I P O [- - - - - - - -]
[- - -] V I I N F I L I S S [- - - - - -]
[- - - - - -] M A N O C [- - - - - -]
[- - - - - -] + + + [- - - - - -]

[N]ocurnius S[at/ur?]ninus d[ecurio?] [col(oniae)/ [Sa]l(onitanae) eq(ues)
R(omanus) v(ir) e(gregius) [-----] / [II]vir q(uin)q(uennalis) et [-----] /
[viv]i sibi po[s(uerunt)] / [---]VII N(-) fil(i)is s[uis] / [---]MA Noc[turni---]/
[-----]+++[-]-----

Slova su lijepo i pravilno klesana, najveća su ona u prvome retku, a kako tekst ide dalje, slova postaju manja. Interpunkcijski znakovi u obliku trokuta javljaju se u svim redovima osim u zadnjem³¹, gdje su se također sigurno nalazili, ali slova su sačuvana samo pri vrhu, tako da interpunkcija nije vidljiva. Nedostaje veći dio teksta, a tek poneki vidljivi dijelovi pružaju mogućnost razrješenja. Radi o sarkofagu koji je za života postavilo Nocturnije Saturnin, najvjerojatnije zajedno sa svojom suprugom. Iako ime supruge nije sačuvano, njezina se prisutnost na natpisu može naslutiti iz restituiranih fraza *fili(i)s s[uis]* i *[viv]i sibi po[s(uerunt)]*. Još jedna osoba s gentilicijem *Nocturnius/a* spomenuta je u pretposljednem vidljivom retku, a slovo A prije imena može biti završetak prethodne riječi, ali i

³⁰ S. Ivčević, Kataloška jedinica br. 28, u: *Split u Arheološkome muzeju u Splitu* (ur. Z. Bu-ljević), Split 2007., 27.

³¹ U 1. retku nakon S; u 2. retku nakon S; u 3. retku prije E, nakon R, V i E; u 4. retku nakon R, Q i prije E; u 5. retku nakon I i prije P; u 6. retku prije i nakon N i nakon S; u 7. retku iza A. Dimenzije slova: 1. redak 6,5 cm, 2. redak 6 cm, 3. i 4. redak 5,5 cm, 5. redak 5 cm, 6. redak 4,5 cm, 7. redak 4 cm.



Spolij od dijela antičkog sarkofaga iz stare biskupije

predime *A(ulus)*. Ovo potonje bi pretpostavljalo da je i Nokturnije Saturnin prije gentilicija imao uklesano predime. No, kako donji dio natpisa zbog necjelovitosti nije najjasniji³², restitucija ovoga dijela ostat će otvorena.

Gentilicij ovog viteza, *Nocturnius*, dosad je potvrđen jednom u Dalmaciji³³, a inače je vrlo rijedak te se najviše javlja u galskim provincijama.³⁴ Pretpostavljeni kognomen *Saturninus* jako je dobro potvrđen u Dalmaciji i ostatku Carstva, posebice od kasnog principata nadalje.³⁵ Jedini dosad poznati nosilac ovog gentilicija u Dalmaciji je Nokturnije Novel (*Nocturnius Novellus*) koji je bio patron kolegija *Ad Tritones* u Saloni.

Nokturnije Saturnin bio je čovjek viteškog staleža. Stalež je istaknut frazom *eques Romanus vir egregius*, što je interesantno, budući da je navođenje staleža ovakvim ustvari dvostrukim naslovom iznimno rijetko. Naime, za oznaku viteškog staleža dovoljno je bilo napisati *eques Romanus* ili *vir egregius*, ali ovako zajedno navedene titule dosad su potvrđene na samo dvama natpisima iz Italije.³⁶ Viteške titule iskazane na sličan način ima i natpis iz Prokonzularne Afrike koji

³² U šestom se retku ne razaznaje najjasnije radi li se o slovima VII ili VIL budući da skoro svako od slova imaju horizontalno produžene završetke. Tako i kod slova N u istome retku stoji horizontalna crta koja izgleda kao slovo T u ligaturi, ali može biti i ostatak ordinacijskih linija uklesanih prije samoga teksta.

³³ CIL III 8568 (=Salona IV, 17).

³⁴ Na temelju rezultata pretrage natpisa na mrežnoj tražilici Clauss-Slaby (http://db.edcs.eu/epigr/epi.php?s_sprache=en).

³⁵ G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969, 288, s. v. *Saturninus*.

³⁶ CIL V 4333 (Brescia / *Brixia*); AE 1957, 163 (=AE 1992, 785) (Pavia / *Ticinum*).

spominje viteza naslovom *equus Romanus vir perfectissimus*.³⁷ Kao vitez bio je pripadnik municipalne elite te je obnašao i neke gradske dužnosti od kojih je sigurno zabilježena dužnost duovira s ovlastima cenzora (*IIvir quinquennalis*). Riječ *quinquennalis* odnosi se na samo jednu godinu, a ne na dužnost u trajanju od pet godina, budući da se procjena imetka obavljala jednom u svakih pet godina.³⁸ U teoriji, na natpisu je moglo stajati i *IIIvir quinquennalis*, budući da su na čelu gradske vlasti Salone potvrđeni i kvatuorviri i duoviri. Prema presjeku natpisa iz Salone sa spomenom ovih vrhovnih gradskih magistratura, jasno je da se ove dvije funkcije međusobno isključuju: kvatuorvire nalazimo do otprilike kraja 1. stoljeća, kada je salonitanska vrhovna gradska uprava, očito uslijed određenih administrativnih promjena, prešla na sustav duovirata.³⁹ Stoga, kako je ovaj spomenik nastao u 3. stoljeću, nema sumnje u da se radi o duoviru. Prema slovu D koje dolazi nakon kognomena, pretpostavljeno je da je navedena funkcija dekuriona kolonije Salone. Malo je neobičan poredak ovih titula, budući da je u većini slučajeva na prvome mjestu istaknuta oznaka staleža, a tek onda slijedi popis magistratura, no ima i natpisa na kojima dužnost dekuriona kolonije dolazi prije oznake viteškoga staleža.⁴⁰ Nakon podatka o društvenome statusu na natpisu je najvjerojatnije stajala još barem jedna gradska magistratura, moguće *IIvir i(ure) d(icundo)* i/ili kakva svećenička. Iako je vitezovima bilo omogućeno ostvarivanje karijere daleko uglednije od obnašanja raznih gradskih funkcija, neki nisu napredovali dalje od gradskih magistratura. Dosad je poznato nekoliko salonitanskih vitezova koji su ostvarivali samo municipalnu karijeru (ili se ne zna za njihove vojne dužnosti)⁴¹, a poznati su i oni s mješovitom karijerom.⁴²

Gotovo je sigurno da je maloprije spomenuti Nokturnije Novelije kao patron kolegija *Ad Tritones* bio viteškog staleža. S obzirom na rijetkost ovog gentilicija i vrlo vjerojatno pripadnost istome staležu, Nokturnije Saturnin i Nokturnije Novelije možda su bili i pripadnici iste obitelji.

S obzirom na činjenicu da se radi o sarkofagu te prema izgledu slova, smatram da bi spomenik trebalo datirati u 3. stoljeće.

³⁷ IRT 561 (*Leptis Magna*).

³⁸ M. Glavičić, »Salonitanski magistrati *L. Anicius L. f. Paetinas* i *L. Anicius C. f. Paetinas*«, *Histria antiqua* 18/1, Pula 2009., 426.

³⁹ M. Glavičić, »Naronitanski magistrati i drugi gradski uglednici«, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva* 22, Zagreb-Metković-Split 2003, str. 224. Više o duovirima i kvatuorvirima u Saloni v. M. Suić, »O municipalitetu antičke Salone«, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 60, Split 1958. (1963.), 11-39.

⁴⁰ Npr. CIL III 12590 (*Sarmizegetusa*); CIL III 14359³ (*Carnuntum*). Postoje i natpisi na kojima je navedena i neka druga municipalna funkcija, npr. edilitet ili duovirat, pa tek onda oznaka staleža) usp. npr. AE 1955, 151 (*Hippo Regius*).

⁴¹ CIL III 8713; 8783; 9540; 13044; 14715; ILJug 678; 2109.

⁴² Većina ih je opisana u D. Demicheli, *op. cit.* (22).

Zaključak

Ovdje raspravljena dva natpisa otkrila su dvojicu novih pripadnika viteškoga staleža od kojih je jedan poznat kao municipalni dužnosnik, dok je drugi svoju karijeru gradio u vojsci. Budući da ni jednom ni drugom karijera nije posve poznata, mogući su i drugi položaji koji bi razotkrili i mješoviti *cursus honorum*. Raspravom se pokušalo reći nešto više o ovim spomenicima te još jednom istaknuti činjenicu da revizija čitanja epigrafskih spomenika često donese nove podatke koji se mogu uklopiti u već postojeću sliku o antičkome razdoblju u Dalmaciji. Građevine unutar Dioklecijanove palače nesumnjivo kriju još antičkih epigrafskih spomenika, o čemu svjedoče sporadični nalazi posljednjih godina. Neki spomenici nisu ni bili namijenjeni da ih se na fasadama ističe nego su uzidani na način da ostanu neprimjetni te su kao takvi praktički posve nedostupni. Spomenici su se znali ugrađivati i s unutrašnje strane zidova, odnosno bili su izloženi samo oku onih koji prebivaju unutar zidova neke kuće. Ovakvi su se zidovi kasnije u mnogim slučajevima prekrivali žbukom te se do njihovog čišćenja ni ne zna da se spomenici uopće ondje nalaze. Na taj su način nedavno otkrivena dva natpisa u Trogiru koji su nakon završene sanacije zidova ostali izloženi pogledu.⁴³ Antički se spomenici nisu ugrađivali samo u zidove, nego i u podove, što je na području Dioklecijanove palače već nekoliko puta ustanovljeno stoga smatram da se s vremenom i ispod trenutnih hodnih površina mogu očekivati novi nalazi. Do nekih novih otkrića valja pričekati, no jasno je da će svaki pronalazak natpisa uvijek biti predmetom znanstvenog interesa i obrade, a možda potom i ponovne interpretacije*.

Kratice

AE – L'Année épigraphique, Paris.

CIL – Corpus inscriptionum Latinarum, Berlin.

ILJug - Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia repertae et editae sunt, Ljubljana.

IRT - The Inscriptions of Roman Tripolitania.

OPEL, Onomasticon provinciarum Europae Latinarum, Wien-Budapest.

Salona IV - Inscriptions de Salone chrétienne IVe-VIIe siècles, Roma - Split 2010.

⁴³ Radi se dijelovima jednog žrtvenika i jednog kasnoantičkog sarkofaga. Na informacijama zahvaljujem kolegama dr. sc. Miroslavu Katiću i Lujani Paraman.

* Istraživanje za ovaj rad napravljeno je u okviru projekta "Fotogrametrijska analiza epigrafskih spomenika" koji je financiralo Sveučilište u Zagrebu.

TWO EPIGRAPHIC SPOLIA FROM SPLIT MENTIONING MEMBERS OF THE EQUESTRIAN RANK

Dino Demicheli

This paper discusses fragments of two inscriptions that have already been published, but which, because of their fragmentariness, were not subjected to any very deep study. Parts of both inscriptions were found in the space of Diocletian's Palace. The spolia of the first of them are built into the western façade of the house in Dioklecijanova street no. 2; there are four parts of a once monumental sepulchral altar that, according to the information given by Frane Bulić, were found in 1889 in Salona. The second inscription is on a fragment of a sarcophagus found among the ruins of the old bishop's palace in the 1920s, probably secondarily used as a doorsill. The inscriptions are linked by their both mentioning persons of equestrian rank. In the first epigraph it is concluded that it is about an equestrian on the basis of a reconstructed military position, while on the second monument the status is clearly stated by expressions characteristic for the equestrian rank – *eq(ues) R(omanus) v(ir) e(gregius)*. Only the cognomen Proculus is preserved of the name of the first member of the equestrian rank, while in the second case, the name is most probably Nocturnius Saturninus. In Dalmatia, the gentilicium *Nocturnius* has been confirmed in only one other inscription, which mentions a person perhaps of the equestrian class. According to the restitution of part of the epigraph, one of them was the prefect of an as-yet-unknown cohort, probably of the 1st century, while the other was a civic worthy, confirmed to have had a career in the municipal offices, probably during the 3rd century.

Since the career of neither is well known, it is possible that there were other positions that would reveal a mixed *cursus honorum*. In the discussion, there has been an endeavour to say a little more about these monuments, and once more stress the fact that a review of the reading of epigraphic monuments will often provide new data that can be incorporated into the existing picture of the ancient period in Dalmatia.